

РОЗБИДКИ І ПОВІДОМЛЕННЯ

Микола Литвин

РОЗСТРІЛЯНИЙ З'ЇЗД КОБЗАРІВ

Шукати про нього бодай побіжної згадки в радянській пресі марна справа. Навіть в архівах колишнього НКВС — КДБ дослідники кобзарського мистецтва не можуть знайти документального підтвердження цієї жахливої трагедії. І все ж правда про розстріляний з'їзд кобзарів та лірників уперто постає з попелу забуття.

Нещодавно в Україні побачила світ книжка американського вченого Роберта Конквеста "Життя скорботи", в якій, зокрема, йдеться і про знищених українських Гомерів: "Популярна в народі національна культура протягом віків підтримувалася в українському селі бардами, оспіваними Шевченком кобзарями, які, мандруючи від села до села, заробляли на життя виконанням старовинних народних пісень і переказом народних балад. Вони постійно нагадували селянам про їхнє вільне і героїчне минуле. Це "небажане явище" тому було придушене. Кобзарів скликали на з'їзд і, зібравши їх там, усіх разом заарештували. За наявними відомостями, багатьох з них розстріляли — в цьому була своя логіка, бо від них було мало користі в таборах примусової праці"

Свідчення Конквеста надзвичайно цінні, але, на жаль, в його книзі не подано джерел інформації. У складі комісії по проведенню з'їзду кобзарів 1927 р. був, поряд з Д. Ревуцьким, Д. Усенком, І. Копаном, П. Вишницьким, і Михайло Полотай — "український радянський дослідник мистецтва кобзарів і бандуристів" (Шевченківський словник. К., 1977). Восени 1989 р. я зустрічався з Михайлом Панасовичем. І хоч йому тоді виповнилося дев'яносто, був він, як кажуть, "при здоров'ї", мав чіткий розум і блискучу пам'ять. Та коли я попросив розповісти про розстрі-

ляний з'їзд, Полотай замахав руками, сказав, що все то вигадки буржуазної пропаганди, з'їзду в середині тридцятих не було, а кобзарів розстрілював не НКВС, а "куркулі" та "українські буржуазні націоналісти"

Прохов я розповісти про розстріляний з'їзд і Андрія Бобиря. Він також відповів мені, що все то байки. Перша республіканська нарада кобзарів і лірників відбулася в Києві у 1939 р. Та й інші кобзарі старшого покоління (Євген Адамцевич, Олександр Маркевич, Григорій Льченко, Георгій Ткаченко), з якими впродовж сімдесятих років я не лише часто зустрічався, а й гастролював, боялися цієї теми, як вогню.

І лише коли над будинками Верховної Ради України замайорів синьо-жовтий прапор, заговорили очевидці тих трагічних подій. Дослідник історії нищення українського кобзарства Кость Чемерський у газеті "Українські обрії" (квітень, 1991) подає такі свідчення.

Є. Кедровська, пенсіонерка, в 30-і роки працювала бібліотекаркою: "В 1934—35 роках по Харкову пройшла чутка, що відбувся кобзарський зліт, кобзарів вивезли з Харкова і кинули до яру, де вони й загинули... Кобзарям нібито сказали, що їх везуть до Москви ще на один зліт і що нібито трапилося це в дорозі".

В. Вовк, пенсіонерка, в минулому вчителька: "Кобзарів я любила з дитинства. Їх можна було частенько бачити в Харкові. А в середині 30-х зовсім не стало. Ходили чутки про якийсь кобзарський з'їзд, куди нібито звели кобзарів з усієї України, а потім повбивали"

А. Парфиненко, харківський кобзар: "За сталінським наказом забирали всіх. Були облави на базарах. Забирали багато інвалі-

Пам'ятник репресованим кобзарям в Харкові.
Фото І. Сокирчука.

дів, були і кобзарі там. Була одна сім'я: Прокіп Маловичко, жінка Мотря і троє дітей, всі дуже гарно співали. Жили вони в селищі Амур під Дніпропетровськом. Вночі їх забрали, навіть не сказали, що їм брати — чи харчі, чи якийсь одяг, — повантажили в ешелон, де багато вже було кобзарів з інших міст України. Очевидячки, цей ешелон ішов з самого Києва. Доїхали вони до Харкова, там приєднали до них ще багато кобзарів. За деякими підрахунками, було їх триста тридцять сім. Доїхали кобзарі і всі ті, котрих забрали в Дніпропетровську, до Москви, їх направили в Сибір. Довезли до якогось невідомого місця, де зовсім не було ніякого житла. Безумовно, там уже була хурделиця, морози були. Всі люди роздягнуті, без одягу — без нічого. Міліція скинула їх із состава на поле. З одного боку стояли провідники, а з другого — міліція, і так ніхто з них не міг потрапити назад у потяг. Осталися вони і майже всі загинули. Але Мотря Маловичиха не загинула. В неї живим залишився наймолодший син. Вони якось добралися до житла, ходили по хатах, просили хліба. Так добралися в Україну. Але до свого рідного дому прийти боялися, бо якби вони додому прийшли, то все одно їх би вбили. Бо те, що робилося, було під великим секретом, і ніхто цього знати не повинен”

Поет Микола Самійленко, багатолітній політв'язень беріївського ешелону, 1946 р. в Краслазі, на лісоповалі Шубному, зустрічався з поводитирем кобзаря Гордія Ракизи

Олексою Божком. Батьки Олекси померли голодною смертю в 1921 році, а Олексу врятувала від такої ж смерті хрещена мати. Згодом, коли зіп'явся на ще пухлі від хронічного недоїдання ноги, напросився до кобзаря Ракизи в поводитирі-міхоніші. 1930-го (чи то Божкові, чи Самійленку зраджує пам'ять, бо з'їзд відбувався поміж 1932—1934 роками) їх “запросили” через дільничного міліціонера та оперуповноваженого НКВС на кобзарський з'їзд до Харкова. У дорозі на Харків Олекса занедужав, і Ракиза вирішив залишити його в містечку Валки у знайомих, а сам пристав до кобзаря Башлика, щоб разом з ним та його поводитирем йти на зустріч своїй загибелі.

Десять днів Олексу лікувала господиня (він запам'ятав лише її ім'я — Христя) їжачим лосем, а на одинадцятий, сівши в Ков'ягах на товарняк Олекса поїхав до Харкова шукати Ракизу. У Харкові хлопець обійшов усі базари, питав у жебраків та перекупок, чи не знають вони, куди подівалися всі кобзарі. Проте жебраки і перекупки від одного лиш слова “кобзар” пускалися навтьоки. Пізно ввечері знесилений Олекса подибав на залізничний вокзал на ніч. Інтелігентного вигляду жінка, яка дрімала навсидячки поряд з ним і якій він розповів про свою біду, вранці відвела його до місцевого театру, познайомила з українським поетом Олексою Влизьком. Той повів свого тезку до якоїсь баби Ївги, що мешкала в чепурній хатинці на березі Лопані, наказав нікуди з хати не виходити і чекати Ракизу. На якийсь там день рано вранці перелякана в смерть баба Ївга розбудила свого постояльця: “Сину, — прошепотіла схвильовано, — втікай світзачі. Вивезли кобзарів разом з поводитирями з театру “чорними воронами” на Холодну Гору. Одні кажуть, що їх перестріляли в тюремних підвалах, інші кажуть, що вивезли поїздом за Харків і повкидали до ями, а довкола ями сторожу озброєну поставили. І вигибіли кобзарі та поводитирі їхні в тій ямі усі до одного з холоду та голоду. Втікай, сину, городами й нікому не розповідай про те, що ти оце чув...”

Перехрестила, в торбину, добра душа, поляницю вклала, дрібку солі, кількоро варених картоплин.

Пішов Олекса городами та полями на Валки. Біля Ков'яг запримітив колону — не військову, бо з жінками й дітьми. Зрозумів: розкуркулених енкаведисти женуть на станцію... Опівночі постукав у вікно до тітки Христі й дядька Данила, коли бачить, а воно навхрест свіжоструганими дошками забите. Тьохнуло серце — і їх розкуркулили! Переночував у пограбованій повітці (навіть двері песиголовці зняли!) й

подався вранці на Запоріжжя до рідної тітки, молив Бога, щоб не дала пропасти. Не вигнала тітка свого небожа, останньою картоплиною ділилася. Допомогала йому, як могла, школу закінчити, а потім учительський технікум. Працював учителем у глухому степовому селі. Аж поки за доброю чаркою не розповів товаришу, теж освітянину, трагічну історію розстріляного кобзарського з'їзду. Увечері розповів, а вранці прямо з ліжка, ще напівсонного, забрали й присудили за розголошення державної таємниці десять років каторги, а як відсидів, набавили ще десять...

Крім Самійленка, у журналі "Українська культура" (1991, № 4) надрукував вельми цінне свідчення також багатолітній політв'язень Віктор Рафальський з м. Стрия, що на Львівщині: "Про цю трагедію мені було відомо давно, але нічого конкретного. І це бентежило. І раптом... 1956 року довелося протягом двох тижнів перебувати в пересильній в'язниці у Москві. Велика камера. В'язнів (політичних) близько сотні. Тут доля звела з колишнім працівником НКВС, на той час репресованим. Зайшла розмова про події 1932—1933 років на Україні. Згадали кобзарів. І тут співрозмовник просто ошелешив мене: виявляється, він має повну інформацію про знищення більш як двохсот українських кобзарів, котрих було скликано під приводом якоїсь наради до Харкова наприкінці 1932 року за розпорядженням згори. Говорив він скупко — можливо, сам був причетний до цієї справи. Безперечно одне: казав правду, бо, як колишній співпрацівник НКВС, певна річ, ризикував розголошувати такі таємниці!

То була свого роду прелюдія до страхотливого голоду, що саме наростав... У подальші передвоєнні роки ніхто вже й не бачив на Україні жодного кобзаря"

Віктор Рафальський помиляється: навіть після жахливої енкаведистської масакри кобзарі на Україні не перевелися. Декому, як, наприклад, Єгору Мовчану, поталанило врятуватися. Мовчан, за його словами, не поїхав до Харкова на "сльот народних певцов" лише тому, що його поводитир кудись запропастився. Інші — як Михайло Полотай, Федір Кушнерик чи Михайло Носач популяризацією і творінням радянського псевдогероїчного епосу виторгували собі життя. Але й тих і тих залишилося зовсім мало. Коли на розстріляний з'їзд енкаведисти змогли зігнати понад 200 кобзарів і лірників (А. Парфиненко називає більш приголомшливу цифру — 337), то на так звану Першу республіканську нараду, яка відбулася в Києві 15 квітня 1939 р., вдалося зібрати лише 37 народних співців...

Відомий кобзарознавець зі Львова Богдан Жеплинський склав реєстр кобзарів і

лірників, знищених як "вороги народу" в тридцятих, і тих, що пропали безвісті. Цей мартиролог неповний, усього 72 особи. Запам'ятаймо ж імена народних співців-мучеників.

Кобзарі

Борешь Іван Олексійович. З Борисполя на Київщині (1890 р. н.). Учасник Першої народної капели кобзарів. У 1925—1926 роках грав у Харківській капелі, відтак перейшов до Полтавської.

Гашенко Павло Михайлович. Із села Костянтинівки Богодухівського району Харківської області. Брав участь у роботі XII Археологічного з'їзду у Харкові (1902 р.).

Глушак Никифор Іванович з Чорнобиля на Київщині (1890 р. н.). Виготовляв бандури.

Губенко Михайло. З Миргорода (1891 р. н.). З 1927 року кобзарював, виступав в ансамблях кобзарів.

Дейнека Карпо. З Конотопа (1897 р. н.). Виготовляв бандури.

Дорошенко Федір Васильович. Фундатор Першої капели кобзарів у Києві.

Древченко (Древкін, Дригавка) Петро Семенович. З села Семенівки на Полтавщині (1871 р. н.).

Думенко (Думченко, Дума) Лука. З села Киселівки (нині Менського району) на Чернігівщині.

Сологуб Віктор. Із села Юрківці Талалаївського району Чернігівської області. З 1920 року виступав зі своїми трьома синами-бандуристами Володимиром, Миколою та Михайлом.

Христенко Макар. Жив на хуторі Костів (нині Валківського району) Дніпропетровської області (1870 р. н.).

Цебенко Григорій. Один з організаторів Першої української художньої капели кобзарів. 1917 року брав участь у кобзарському концерті в Києві.

Щербина Данило. Із Долинського Кіровоградської області (1891 р. н.). Під час Першої світової війни як військовополонений був у Німеччині, виступав у Берліні.

Яценко Оврам Семенович. З села Харківці Переяслав-Хмельницького району Київської області. У 1918 р. створював Першу українську художню капелу кобзарів.

Гура (Гурін) Петро Іванович. З села Красної Луки Галяцького району Полтавської області. В 30-х роках жив у Юзівці (нині Донецьк). Пропавав безвісті.

Демченко Микола. З села Дементіївки Харківського району Харківської області (1893 р. н.).

Колодуб. З села Великої Кошелівки Ніжинського району Чернігівської області (1893 р. н.).

Кужковенко. До революції 1917 р. був засланий до Сибіру, де втратив зір. У 20-х роках кобзарював на Україні. Пропав безвісти.

Лавриш (Баврик) Петро. З села Хомутець Миргородського району Полтавської області (1873 р. н.).

Матвій. (Близько 1865 р. н.). Із села Черевки Миргородського району Полтавської області.

Мирон Якович. З села Олександрівки (зв. Новим Мерчиком) на Харківщині.

Парасочка (Петрівський) Василь. Народився у Петрівці Костянтиноградського повіту Полтавської губернії.

Пасічникенко. Миргородський кобзар.

Побігало Олексій. Учень Михайла Кравченка.

Повар Панас Митрофанович. Із села Верхолісся.

Сіроштан Іван. З села Хомутець Миргородського району Полтавської області (1863 р. н.).

Симоненко Василь. З с. Корюківки на Чернігівщині.

Соломах Никифор. З Миронівки на Харківщині (1893 р. н.).

Токар Ілля Якович. З Дементіївки Харківського району Харківської області (1863 р. н.).

Токаревський М. Д. З 1912 року зазнавав переслідувань.

Федоренко Василь Петрович. З-під Харкова. У 20-х роках грав на ярмарках Полтавщини.

Німченко К. З Кубані. Бандура його конструкції 1923 року розглядалася на засіданні експертної комісії УКРФІЛу і дістала високу оцінку.

Осадько Василь Якович (1865 р. н.). Грав у Харківській капелі, згодом створив власний ансамбль, з яким мандрував по Україні.

Павлинський Антон (1870 р. н.). Визначний київський майстер бандур. Пропав безвісти.

Панченко Федір Петрович. Один з засновників Першої капели бандуристів (1918 р.) у Києві. За свідченнями кобзарів, закатований у 30-і роки.

Павлинський Антон Карпович. Київський майстер бандур. Член ревізійної комісії Першої української капели кобзарів.

Пасюга Степан Артемович.

Поталенко Василь Васильович. У 1902 р. був на XII Археологічному з'їзді. Брав участь у створенні Першої художньої капели кобзарів (1918 р.).

Рожченко (Рожко) Пилип Порфирівич (1889 р. н.). З Конотопа. Грав у конотопських ансамблях.

Руденко (Рудиченко) Данило. З села Баби Менського району на Чернігівщині.

Скакуя Андрій Юхимович (1891 р. н.). З Барішівки на Київщині. Учасник Київ-

ської капели бандуристів кінця 20 — початку 30-х років.

Заєць Микола Мартинович (1902 р. н.). Церковний регент у Дубнах. Мандрував з Харківською капелою кобзарів, деякий час був її художнім керівником. Заарештований 1937 р. Пропав безвісти.

Кононенко Пилип Петрович. З Великої Писарівки на Полтавщині (1904 р. н.). Засновник Полтавської капели. Грав у Харківській (1925—1928 рр.), згодом — Конотопській капелах. Виготовляв бандури.

Коноплич Кіндрат Михайлович. З Борисполя на Київщині (1900 р. н.). Грав у Київській (1927—1929 рр.), згодом — Бориспільській капелах.

Конон Григорій Якович (1887 р. н.). З Борисполя на Київщині. Один із засновників (завідувач художньої частини) Першої української художньої капели кобзарів. Загинув 1937 року.

Лященко (Старченко) Іван Пимонович. З Підгороднього Дніпропетровської області.

Матюха Максим Мусійович (1896 р. н.). З Конотопа. Один з організаторів кобзарського руху на Сумщині.

Минзаренко Дем'ян (1889 р. н.). З Полтавщини. У 20-х роках мандрував з капелами. Репресований 1936 року.

Лірники

Бернацький І. К. Із Зінькова на Полтавщині. (1901 р. н.). Від нього М. Гайдай записав думу "Про Коновченка" (1926 р.).

Боклан Назар. З хутора Лихачівки Харківської області. 1930 року фольклористи записали від нього думу "Про трьох братів Озівських"

Вахко Гарасим. Від нього на ярмарку в Ічні С. Маслов записав псалм "Удова" (1902 р.).

Веселий (Цар) Самсон. Народився у селі Литвинівці (тепер Валківського району) Харківської області. Від нього записано думу "Про Олексія Поповича" та псалми (1930 р.).

Гончар Варивон. Із села Ков'яги Харківської області. 1930 року був ще живий. Пропав безвісти.

Грив Левко. У 1915—1920 роках лірничував у Менському районі на Чернігівщині.

Грицько О. Л. Немає жодних біографічних даних.

Зелінський Семен. З Київщини.

Іванецький Антон Максимович. Із села Соболівки.

Йосип. Родом з Павлограда. Грав біля Самарського монастиря. Ходив разом з кобзарем Древиченком.

Кисіль. У 20-і роки ще грав на київських базарах. Пропав безвісти.

Ковальвах Прокоп Петрович. З-під Полтави.

Колесник (Колісник) Нестор Данилович. Із села Катричівки Валківського району Харківської області.

Кішка Петро. З Чернігівщини.

Лісовий (Папуда) Іван. Із села Цибулева Монастирищенського району Черкаської області.

Мартиненко (Димберський) Іван. Народився у селі Димберах (близько 1884 р.). 1920 року жив у Києві.

Мережко Іван Харламович. Із села Чаплинки Петриківського району Дніпропетровської області.

Метельський. Із села Цибулева Монастирищенського району Черкаської області.

Москаленко Купріян. У 20-х роках жив у Києві. Пропав безвісти.

Лімоz (Біяший) Василь. Із села Білоуса на Чернігівщині. Приятелював з лірником-земляком Овчаренком (Шаповалом) Григорієм. Обидва пропали безвісти.

Полунець Григорій. Зі слободи Зінківщина Полтавського району. 1902 року П. Мартинович записував від нього псалми.

Тертій Степан Костянтинович. Із Старої Басані Новобасанського району Чернігівської області.

Часопис "Українська культура", 1992 р., № 6. (В скороченні).

Київ

Від редакції

Автор цієї статті — відомий бандурист, знавець кобзарського мистецтва, письменник Микола Литвин (брат фундатора Стрітівської школи кобзарів на Київщині Василя Литвина). Про "Гомерів України", кобзарів і бандуристів він написав для читачів шкільного віку чудову книгу "Струни золоті" (К., 1994). В основу поданої вище статті М. Литвин поклав маловідомі музикознавцям матеріали краєзнавчо-фольклористичних пошуків Богдана Жеплинського, який майже півстоліття збирає відомості про українських кобзарів і лірників. Хоч Б. Жеплинський не мав спеціальної музикознавчої чи історичної освіти (за основним своїм фахом він інженер) і хоч умови для збирання даних про репресованих і тих, що пропали безвісти, кобзарів і лірників були (до проголошення незалежності України) дуже складні, завдяки самовідданості, подвижницькій довготривалій праці йому вдалося зібрати матеріали (переважно з усних оповідей) на важливу для історії української культури і науки тему. Ясна річ, в складеному Б. Жеплинським списку народних співців можливі певні неточності, приблизні, а іноді й мало достовірні дані. А загалом ця тема потребує подальшого всебічного і поглибленого вивчення.

Олекса Ющенко

ІЗ СВДЧЕНЬ ПРО ТРАГІЧНИЙ З'ЇЗД КОБЗАРІВ

У пресі дедалі частіше з'являються повідомлення, що в Харкові 1932 року скликано ніби на з'їзд кобзарів з усієї України. Їх налічувалось двісті. І потім знищено. Із розмови з кобзарем Анатолієм Захаровичем Парфиненком (помер у Харкові 1990 року) я довідався, що тоді знищено не двісті, а більше трьохсот кобзарів та лірників. Анатолій Захарович і листувався зі мною, створив на мої слова пісню "Любисток", яку виконував. Вона потім друкувалась у моїй збірці пісень "Серце матері", що побачила світ 1987 року.

Єгор Хомич Мовчан, з яким я чимало літ спілкувався та був на його ювілеї у Великій Писарівці на Сумщині разом з Максимом Тадейовичем Рильським та Володимиром Перепелюком, при одній зустрічі сказав: "Добре, що того року мені пощастило: не було свого поводитаря, отож і не побув на тому зльоті кровожерливому..."

А через сім років відбулася перша республіканська нарада кобзарів у Києві, де було всього понад тридцять народних співців. Нечисленна була і нарада кобзарів та лірників 1955 року, яку було проведено за ініціативою Максима Тадейовича Рильського, що очолював Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії. Саме на тій нараді я познайомився з раніше не знаними кобзарями, з лірником Аврамом Гребенем. Тому мені легко було написати невеличкі статті про них для біографічного довідника "Мистецтво України" (1977, Вид. Української енциклопедії імені М. Бажана), а також оповіді про Єгора Хомича Мовчана, Євгена Олександровича Адамцевича, Олексія Сергійовича Чуприну. Вірші про них також увійшли в мою збірку "Гомери України".

Про долю кобзарів з'явилися цікаві матеріали Миколи Литвина (поета і кобзаря, Члена Співки письменників), кобзарознавця